

VAN VOORBEELDTERREIN NAAR ECOLOGISCH NETWERK

NATUURONTWIKKELING ZUIDELIJK MAASDAL IN 1995

*Frans Schepers, Projectbureau Grensmaas, Postbus 5700, 6202 MA Maastricht
Martine Lejeune, Stichting Ark, Andreas Vesaliuslaan 8, B-3500 Hasselt*

Dit tweede themanummer over het Maasdal tussen Eijsden en Kessel (verder genoemd het Zuidelijk Maasdal) biedt een overzicht van de meest recente vorderingen op het vlak van natuurontwikkeling en ecologisch herstel van dit gedeelte van het Maasdal. Na het hoogwater van december 1993, waarover onder meer in het themanummer in 1995 in de vorm van een 'Jaaroverzicht 1994' in dit tijdschrift is gerapporteerd, volgde een tweede hoogwater in januari en februari 1995. De overstromingen die hiermee gepaard gingen lieten hun sporen wederom nadrukkelijk na. In de bijdragen in het voor u liggende themanummer is hierover veel te lezen.

Ten opzichte van het 'Jaaroverzicht 1994' is belangrijk dat deze keer het Vlaamse deel van het Maasdal uitgebreid betrokken is bij de diverse artikelen. Aangezien de rivier voor een groot deel de grens tussen twee landen vormt (tussen Eijsden en Maastricht en tussen Borgharen en Maaseik) is dit natuurlijk ook vanzelfsprekend. Los daarvan is er ook aan de Vlaamse zijde van de rivier veel te melden op het gebied van onderzoek en concrete natuurontwikkelingsprojecten.

GRENSOVERSCHRIJDENDE NATUURONTWIKKELING

Grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van natuurontwikkeling heeft door een aantal recente initiatieven in de vorm van concrete projecten en natuurinventarisaties een belangrijke impuls gekregen. Het is een zeer verheugende ontwikkeling dat zowel aan Vlaamse als aan Nederlandse zijde voortvarend en in nauw onderling verband op diverse terreinen wordt samengewerkt. Bij het herstel van het riviersysteem is het immers belangrijk dat niet alleen de rivier zelf, maar ook de organisaties aan beide zijden ervan een eenheid vormen. Dit geldt niet alleen voor verschillende overheden aan beide zijden van de grens, die gezamenlijk een grensoverschrijdende inrichtingsvisie voor het gebied ontwikkelen (STUURGROEP GRENSMAAS, 1996). Ook de particuliere natuurorganisaties hebben besloten hun grensoverschrijdende samenwerking nieuwe kracht te geven door middel van een samenwerkingsprotocol, dat op het tijdstip van het verschijnen van dit themanummer wordt ondertekend door maar liefst vijf organisaties aan Vlaamse en vier aan Nederlandse zijde van de Maas. Op basis van het protocol zal intensiever tussen deze organisaties worden samengewerkt op het gebied van verwerving van terreinen, opstarten van nieuwe natuurontwikkelingsprojecten, terreinbeheer, voorlichting, educatie en monitoring. Zo krijgt natuurontwikkeling langs de Maas een grensoverschrijdend karakter.

De mogelijkheden voor natuurontwikkeling langs de Maasplassen zijn zeer groot en verdienen meer aandacht. Voorbeeld van natuurlijke plasoevers, Millingerwaard bij Nijmegen (dia: F. Schepers).

DE ONTWIKKELINGEN IN 1995

Sterk bepalend voor de ontwikkelingen in 1995 was natuurlijk het hoogwater in januari en februari. Uit de verschillende artikelen in dit themanummer blijkt dat de gevolgen voor de riviermorphologie, flora en fauna groot, soms zelfs spectaculair waren. Uit talloze voorbeelden blijkt de positieve invloed van het hoogwater; met name op het gebied van macrofauna en planten waren er veel bijzonderheden. Hieruit blijkt maar weer eens dat de natuur langs de Maas een grote herstelkracht bezit. Vooral in de voorbeeldterreinen voor natuurontwikkeling, die in aantal en omvang weer sterk gegroeid zijn, is dit het geval. De onderwerpen die in dit themanummer worden behandeld richten zich vooral op de gevolgen van het hoogwater in 1995 voor flora en fauna, waarbij de aquatisch-ecologische aspecten van natuurontwikkeling (macrofauna, rol van dood hout in de rivier, visstand in de Grensmaas) meer aandacht krijgen in vergelijking met het Jaaroverzicht 1994. Ook is er uitgebreide aandacht voor de stroomdalflora. Hogere organismen als amfibieën, zoogdieren en vogels krijgen dit keer minder aandacht.

Naast een aantal bijdragen die specifiek op de Grensmaas betrekking hebben, worden de nieuwe natuurontwikkelingsterreinen in het Maasplassengebied extra belicht.

ECOLOGISCH HERSTEL RIVIERSYSTEEM: VANAF DE BASIS

Ondanks de in dit themanummer beschreven positieve ontwikkelingen staan we nog maar aan de basis van het ecologisch herstel van de Maas; er is immers nog veel mis met dit riviersysteem. De volgende vier aspecten vormen de belangrijkste knelpunten:

- slechte waterkwaliteit. Inmiddels is de Internationale Maascommissie geïnstalleerd, die op soortgelijke wijze als bij de Rijn de verbetering van de waterkwaliteit voortvarend moet gaan aansturen en bevorderen. Daarvoor wordt in 1997 een 'Plan van Aanpak' gepresenteerd. Een belangrijk tweede aspect is de mogelijkheid van biologische zuivering die natuurontwikkeling met zich meebrengt: de zuiverende rol van

'filteraars' die zich vestigen op dood hout in de rivier, maar ook natuurgebieden op oevers van rivieren kunnen een enorm belangrijk aandeel vormen in de biologische zuivering;

- beperkt morfologisch gedrag van de rivier. Morfologische processen (erosie, sedimentatie e.d.) zijn sleutelprocessen in een rivier als de Maas. Vooral langs de ongestuwde Grensmaas kunnen deze morfologische processen door riviervbreiding nieuw leven worden ingeblazen. Waar de Maas gestuwd is, zijn de mogelijkheden helaas veel beperkter. Toch kunnen langs dergelijke riviertrajecten overstromingen, dus ook erosie en sedimentatie, gestimuleerd worden. Ook kunnen de oevers van Maas en Maasplassen in veel gebieden veel natuurvriendelijker worden ingericht (verwijderen zware steenbestortingen e.d.), zodat een meer natuurlijke ontwikkeling mogelijk wordt;
- te weinig ruimte voor natuurlijke processen. Rivierkundige en ecologische processen moeten de ruimte hebben en op elkaar in kunnen grijpen. Spontane vegetatie-ontwikkeling en natuurlijke begrazing zijn daarbij essentieel. In de natuurontwikkelingsgebieden langs de Maas wordt het belang hiervan voor een natuurlijk herstel reeds duidelijk aangetoond;
- gebrekkige ontwikkeling van een ecologisch netwerk: de nieuwe natuurgebieden langs de rivier moeten een zodanige omvang en ruimtelijke configuratie hebben, dat soorten voldoende vestigings-, overlevings- en uitbreidingskansen hebben. De rivier met zijn directe oeverzones fungeert daarbij als belangrijke transportas.

De conclusie ten aanzien van het huidige riviersysteem van de Maas is dat nog veel moet gebeuren om bovenstaande knelpunten op te lossen of te beperken. Immers, deze knelpunten hebben geleid tot een enorme verarming van de ecologische kwaliteit van de Maas en haar stroomgebied.

Een doelgerichte aanpak van deze knelpunten is de sleutel tot het herstel van het riviersysteem. Dat dit snel vruchten kan afwerpen, blijkt uit talrijke voorbeelden die zich langs de Maas nu al voordoen. De reactie van de natuur op de nieuw geboden kansen en de veelal snelle resultaten van de natuurontwikkelingsprojecten zijn voor velen dan ook een enorme stimulans door te gaan op de ingeslagen weg. Zo heeft het geven van kansen voor rivierkundige processen direct al posi-

tieve effecten op de macrofauna, zoals blijkt uit het artikel van Klink & Bij de Vaate in dit nummer. Ook vissen en andere organismen (amfibieën, insektenetende vogels) profiteren hiervan. Door terreinen langs de rivier uit landbouwkundig gebruik te nemen en deze op natuurlijke wijze te begrazen neemt de variatie in plantengroei sterk toe. Dit blijkt uit de ontwikkelingen in de voorbeeldterreinen, maar ook daarbuiten (zie bijdrage van Peters & Van Looy). Ook terrestrische ongewervelden, zoals sprinkhanen, krekels, libellen, vlinders en kevers, krijgen dan kansen zich sterk uit te breiden. Deze vormen weer een interessante voedselbron voor tal van insekteneters onder vogels en zoogdieren. Natuurlijke begrazing biedt daarbij ruimtelijke structuurvariatie, hetgeen positieve effecten heeft op tal van organismen. Insecteneters dienen op hun beurt weer als voedsel voor predatoren. De functie van natuurlijke begrazing wordt nog eens uit de doeken gedaan door Kurstjens e.a. in dit nummer.

VAN VOORBEELDTERREINEN NAAR ECOLOGISCH NETWERK

Het in juni 1995 verschenen themanummer 'Natuurontwikkeling in het zuidelijk Maasdal' werd gepresenteerd ter gelegenheid van de opening van drie nieuwe natuurontwikkelingsgebieden ten zuiden van Maastricht (La Frayère du Petit Gravier, Eijsder Beemden en Kleine Weerd). Dit tweede themanummer verschijnt ter gelegenheid van de opening van een groot aantal terreinen in het Maasplassengebied (zie de figuur op p. 109).

De voorbeeldterreinen voor natuurontwikkeling, zoals het inmiddels alom bekende Koningssteen bij Thorn, hadden en hebben nog steeds een belangrijke uitstraling. Nu zijn we inmiddels zover dat we niet meer spreken van voorbeeldterreinen, maar van het daadwerkelijk invullen van een ecologisch netwerk. Met de terreinen die in 1995 worden gerealiseerd, komt voor het Maasplassengebied heel voorzichtig een aanzet voor een ecologisch netwerk in beeld. In feite wordt op deze wijze de realisatie van de (Nederlandse) Ecologische Hoofdstructuur en de (Vlaamse) Groene Hoofdstructuur gestalte gegeven: ook die twee moeten immers in het Maasdal een eenheid vormen.

Hoe hard de ontwikkelingen gaan wordt duidelijk aan de hand van tabel I. Deze geeft een

TABEL I. Natuurontwikkelingsprojecten in het Zuidelijk Maasdal anno 1996. Tussen haakjes de oppervlakte water in de gebieden.

Gebied	Gemeente	Oppervlak	Startjaar	Belangrijkste eigenaren
Koningssteen	Thorn/Kessenich	40 (4)	1990	Natuurmonumenten, IML
Laakerweerd	Ohé en Laak	56 (36)	1991	Natuurmonumenten
Hochter Bampd	Lanaken	45 (13)	1992	Provincie Limburg, Dienst voor de scheepvaart, WNF
La Frayère du Petit Gravier	Eijsden	3	1992	Gemeente Visé
De Horst	Maasbracht	12	1993	EPZ
Isabellegreend	Roermond	30 (3)	1993	Aqua Terra n.v.
Kleine Weerd	Maastricht	12	1994	Rijkswaterstaat, gemeente Maastricht, Sphinx
Eijsder Beemden	Eijsden	50 (6)	1994	Limburgs Landschap, Rijkswaterstaat
Kollegreend	Kessenich (B)	22	1995	IML
Elba	Grevenbicht	15 (4)	1996	Natuurmonumenten
Brandt	Stevensweert	43 (27)	1996	Natuurmonumenten
Koeweide	Wessem	13 (6)	1996	Natuurmonumenten
Kerkeweerd	Stokkem (B)	35 (10)	1996	IML
Rijkse Bemden	Beesel	44 (27)	1996	Staatsbosbeheer
Smalbroek	Roermond	24 (14)	1996	Limburgs Landschap
Totaal oppervlakte		444 (150)		

overzicht van de nieuwe terreinen en de ontwikkeling van de oppervlakte in de periode 1990-1996.

MAASPLASSEN: TEVEEL BOTEN, TE WEINIG NATUUR

Van groot belang is dat nu ook de Maasplassen vanuit de natuurorganisaties meer aandacht krijgen. De ontwikkeling van het Maasplassengebied is zowel aan Nederlandse als aan Vlaamse zijde eenzijdig op intensieve recreatie gericht. Met andere functies, zoals natuurontwikkeling, wordt nog nauwelijks rekening gehouden. De problemen worden voor de recreatiesector zelf inmiddels sterk voelbaar: veel recreatievormen conflicteren met elkaar, de rivier en de plassen zijn overvol, er ontstaan problemen met de beroepsvaart en de omgeving wordt als weinig aantrekkelijk ervaren (grote plassen in een kaal en onherbergzaam landschap). Ook is er op recreatief vlak totaal geen afstemming tussen Vlaanderen en Nederland. Natuurgerichte recreatie is, met uitzondering van de voorbeeldterreinen, nog nauwelijks ontwikkeld.

Wat nog onvoldoende beseft wordt, is dat ook het Maasplassengebied onderdeel vormt van de ecologische hoofdstructuur en er veel ruimte voor natuurontwikkeling is voorzien. Aan Nederlandse zijde gaat het naar schatting om ca. 1000 ha nieuwe natuur, aan

Vlaamse zijde om enkele 100-den ha. Het betreft vooral oeverzones rond plassen, schiereilanden, landtongen, beeklopen en -mondingen. Met de nieuwe natuurterreinen in dit gebied wordt een eerste invulling gegeven aan deze grootschalige natuurontwikkeling. Uiteindelijk zal het Maasplassengebied een goede ecologische aansluiting moeten vormen met natuurontwikkelingsgebieden langs de Grensmaas in het zuiden en de Zandmaas in het noorden. Zo kan ook de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied sterk worden vergroot. Maar daarvoor zal nog het nodige moeten gebeuren.

ECOLOGISCH NETWERK: SNOER MET KRALEN

Na lange tijd als een ondergeschoven kindje te zijn behandeld, neemt de aandacht voor de Maas vanuit de natuurhoek gelukkig toe. Het positieve toekomstbeeld van de Maas als levende rivier slaat aan. Aangezien de Maas de enige grote rivier in Belgisch en Nederlands Limburg is, lijkt deze aandacht zeker gerechtvaardigd. De Maas staat hierin echter niet alleen: ook haar talrijke bijrivieren spelen in dit systeem een belangrijke rol. Voor een ecologische aankoppeling van belangrijke beeksystemen komen nu diverse projecten van de grond: het Beneden-Geuldal en het Niersdal zijn voorbeelden aan Nederlandse zijde. Projecten langs Swalm en Roer laten overigens

nog op zich wachten. In Vlaanderen wordt gewerkt aan een plan voor de Aabeek en er zijn plannen voor een grensoverschrijdend Jekerproject.

Hopelijk draagt dit themanummer over natuurontwikkeling in het Zuidelijk Maasdal bij aan een voortvarende aanpak van grootschalige natuurontwikkelingsprojecten in het stroomgebied van de Maas. Daarbij moeten we de Maas zien vanuit de context van haar totale stroomgebied. Niet alleen samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland, maar ook met Wallonië en Frankrijk is voor de ontwikkeling van een internationaal ecologisch netwerk van groot belang. Een dergelijk 'Maas-Econet' kan eruit zien als een kransnoer: de Maas als snoer met overal erlangs grote natuursnoeren als kralen. Een Maasjuweel.

SUMMARY

FROM EXAMPLE AREA TO
ECOLOGICAL NETWORK:
NATURE DEVELOPMENT IN
THE SOUTHERN MEUSE VALLEY
IN 1995

After a review of the situation with regard to nature development along the river Meuse between Eijsden and Kessel in 1994, a new special issue of this journal presents recent results of nature development projects along this stretch of the river. 1995 saw another episode of extreme flooding in the Meuse valley. Together with new initiatives for nature development projects, this had a positive influence on the morphology, flora and fauna of the river. It is clear, however, that some major problems will have to be solved to allow a real ecological rehabilitation of this river system. These problems include the poor water quality, recovery of the morphological behaviour of the river, re-introduction of natural processes (such as spontaneous growth of vegetation, natural grazing) and the establishment of an ecological network. The articles in this special issue show that, although much remains to be done, this should be a realistic goal.

LITERATUUR

STUURGROEP GRENSMAAS, 1996. Groen voor Grind, op weg naar een mooie ruil. Tussentijdse nota over de voortgang van het Grensmaasproject. Maastricht.